

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 3. No. 11. 1939

MİRSADÜL'İBAD

ve

H A Y Y A M

Türk Tıp Tarihi Arkivi, yıl : 3, sayı : 9 ;
S. 13 - 14 - 15 deki makale münasebetile.

Haydar Vaner

9 sayılı nüshanızın on dördüncü sahifesinin altındaki haşiyede: Mirsadülibad, Necmeddin Kübra tarafından yazılmış, tasavvufa aid mühim bir eserdir. Tercemesi de vardır. «deniliyor»

*

Mirsadülibad'ın müellifi Necmeddin Kübra değil, Daye namile maruf Necmeddin Razi'dir. Daye Kübra'nın mürididir. [1]

Necmeddin Kübra [Ebülcennab Ahmed bin Ömer] Hvarzim Havak kasabasındandır. Bunun için Havakî veya Hayukî derler.

Kübra, Kübreviyye tarikatının mübdiidir. Sofiye ulularındandır. Avam ve havas, kerametine kâildirler. Menakibi bu güne kadar orta Asyada naklolunmaktadır. Münakaşa ve mübahaseyi çok sever ve her mübahasede son söz onun olurdu. Bundan dolayı kendisine [Ettammetülkübra] lakabı verilmiş idi. (Tamme) telaffuzu güç, ve me'nus olmayan bir kelime olduğu gibi kıyamet manasına da geldiği için atıldı. Yalnız Kübra diye anıldı.

Necmeddin Kübrâ 540 da doğdu. 618 de Bağdadda öldü.

*

Necmeddin Razi, Reylidir. Harabesi Tahranın beş kilometre

[1] Süleymaniye Kitap Sarayı; Esad Efendi : 1705 ; Yaprak : 13-2, 14

cenubunda bulunan ve Mogol istilâsında yıkılan bu şehir bir zaman Selçukilerin payitahtı idi. Bu şehirde yetişenlere Razi denir: Ebubekir ve Fahri Razi gibi.

Büyük şairlerden ve Sofiye ulularından olan Necmeddin Razi, Konyada Mevlâna ile ve Sadreddin Konevî ile görüştü. Ve bu eseri Konyada yazmağa başladı. 620 de Sivasda bitirdi. Mirsad bittiği zaman Kübra öleli iki sene olmuş idi.

Daye 568 de doğmuş; 645 de ölmüştür.

Mirsadülibad, beş bab üzere müretteptir: Dibace; mebdè'; meaş; meâd ve sülûk.

Mirsad, [Sülûk sahibi Sofiye füzelâsı] ndan kırk zatın hâl tercemelerini de muhtevîdir. Bu itibarla aynı zamanda tarihî bir eser de sayılabilir.

*

Mirsad, birkaç zat meyanında Sultan Murad bin Mehmed zamanında Karahisarlı Kasım bin Mahmud tarafından da, türkçeye çevrilmiştir.

*

Necmeddin Razinin Hayyamı, velev tenkid için olsun, [Sülûk sahibi Sofiye füzelâsı] meyanında sayması dikkate değer.

Kıftı de [Tarihülhükema] [1] sında çok horlamakla beraber Hayyamı Sofi olmak üzere anmıştır. [2] Garbda Nikola [1865]; Şarkta Yar Ahmed Tebrizi [867]; bizde [Besmele] ile başladığı eserinin birinci tab'ında Abdullah Cevdet [1330]; [Ser Amedanı suhan] ında Bay Hüseyin Daniş [1327] de - Nikolanın tesiri altında kalarak - Hayyamı dini bütün Sofiyeden saydılar. Bilhassa Bay Hüseyin Daniş Ser âmedanı suhanında kimi yerde zımnen, kimi yerde sarahaten Hayyamı kèramet sâhibi evliyadan tanıtmâğa çalışacak derecede ileri gitmiştir.

Dikkate şayandır ki bu iki zat, bir kaç sene sonra yazdıkları

[1] Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdadlı Vehbi : 1124 ; -S : 162-163

[5] Aynı nusha, S : 6 ; Ömer-ül-Hayyam, el-feylesof-ül-meşhur-üs-sofi

eserlerinin ikinci tabılarında zamane telakkiyatına uymak için olacak, Hayyamı naturalist, materyalist ve Allahı tanımaz bir dinsiz olmak üzere göstermişlerdir.

*

İlim, her şey olabilir. Fakat panayir matai olamaz.

*

Şifainin fıkrasına gelince :

Bu yazının birinci satırındaki [güya] kelimesinden ve fıkranın sonundaki dört satırlık mütaleasından Şifainin, [Daye] nin Hayyam hakkındaki fikir ve hükmüne iştirak etmediği ve Hayyamı [sui şöhret] damgasından kurtarmak istediği anlaşılıyor. Hiç şüphem yoktur ki Şifai bu sözleri - muhterizane ve ihtiyatkârane olmakla beraber - Hayyamı tebriye maksadile yazmıştır. Hak perestliğe ve meslekdaşlığa [1] yakışan da budur.

Şifainin sözleri - şivemize uygun olarak, şöyle terceme edilebilir :

Mirsadiibad sahibine göre [güya] Ömer Hayyam - ömrünün sonuna kadar - filozofların murdar akidelerinden vaz geçmemiştir. Çünkü - müşarünileyh buyurur ki : Hayyam fazla şaşkınlığından kâinatın kıdemi ve hareketin lâyetenahiliği fikrini kabul suretile dalalet vadisinde kaldığını izhar etmiştir. Bu tesir altında şu beyti [rûbai olacak] [2] söylemiştir: İçine girip çıktığımız şu - kevnü fesad - dairesinin ne başlangıcı ne sonu belli değildir. Nereden geliyoruz? Nereye gidiyoruz? Bu babta doğru bir söz söyleyen yoktur. [3]

[1] Hayyam aynı zamanda tabip idi. Selçuki sultanı Sencerin küçüklüğünde tutulduğu çiçek hastalığını tedavi için o çağrılmıştı. Beyhakı Sıvanül Hikme tetümesi : Köprülü, Murad Molla, Süleymaniye kütüphaneleri.

[2] Beyit : iki ; rûbai : dört mısralı olur : Lûgat ve aruz.

[3] Şopenhavr : Die welt als will : 35,2.:760 de diyor ki : « Hakikî felsefe, bize dünyanın aslını, mahiyetini öğreten ve bizi, hadiselerin üstüne çıkaran felsefedir. O, dünyanın nereden geldiğini nereye gittiğini, niçin var olduğunu araştırmaz. Yalnız ne olduğunu sorar ve öğrenmeğe çalışır. Başka mes'eleler meşhudun - his hasasının fevkindedir. Akıl ve zekâ bu mes'elelerin hallini temin edemez. »

Hayyamın hayreti his âleminin ötesinde olan hakikatları anlamak aczindedir. Bunu birçok emşali gibi Hayyam da Şopenhavrdan bir çok asır evvel takdir etmiş ve söylemiştir.

Gene Hayyam şu beytinde [rübai] diyor ki: Yaradan tabiatleri-eczayı - bir araya getirip terkip suretile halâik vücuda getirdikten sonra, niçin kusur veya noksanları varmış gibi onları zevale mahkûm ediyor? Yaradılan şeyler fena - çirkin - idiseler, bunun ayıbı kime aittir? Eğer iyi idiseler, tahripleri sebebi nedir?

Hazreti şeyh - kuddise sırrühu - bu beyitler - rübailer - in zahiri manalarından Ömer Hayyamın dalaletine hükmetmiştir.

Halbuki, âlemin kanaatince, eşi bulunmaz bir fazıl olan Hayyam, sonunda dalalet vadisinden kurtulmuş, selâmete ermiştir.

Fakat, Hayyamın bu sözlerine bakılınca, dalaletten kurtulmuş olması güç görülür. Bu satırları Hayyamın ahvalini araştıralım ve hakikate vakıf olalım; diye yazdım, Allahtan dileğim Hayyamın dalaletten kurtulmuş olmasıdır. Hakikati ancak aziz ve alim olan Allah bilir. Bu sözleri fakir Şifaî yazdı. Allahı taalâ kendisine doğru yolu nasip etsin. [Bu duayı Şifaî Hayyama değil, nefsine yapıyor.]

*

Dayenin kitabına, Şifainin fıkrasına aldığı iki rübaiden her ikisinin bazı kelimeleri ve ikinci rübainin üçüncü ve dördüncü mısralarının yerleri değişmiştir. Her halde ya Dayenin zaptında veya bu gibi yanlışlıklara ve tasarruflara alışık olan müstensihlerin ellerinde bir sekamet var. Rübailerin her ikisinde asıllarında olmayan ve Hayyama yakışmayan aksaklık görülüyor. Bu gibi değişikliklerin bile bile yapıldığı da vakidir. Hele kitap ve sünnete bağlı olan bazı kimseler Hayyam gibi hür fikirlilerin şahıslarını da, eserlerini de çirkinleştirirler. Ve bu suretle günahattan kaçmış ve hattâ... sevaba girmiş olmak kanaatindedirler. Bu hal, aynı saiklele sünnilik haricinde de görülmüştür. Bu münasebetle [Hafız Şirazi] ye aid bir fıkra hatırıma geldi: Hafıza: « Yezidin şiirini niçin divanının başına geçirdin ? » diye itabla sormuşlar. « Görmüyor musunuz ? » demiş, « Yezidin şiirini tersine çevirdim de öyle divanıma koydum. » Bu.. sudan cevap, soranları tatmine, Hafızı da tebriyeye kâfi gelmiştir.

Kıftı [1] (Tarihülhükema) şının Hayyama aid kısmında, [2] « Hayyama ismet merzuk olsaydı, birçok ilimlere aid sözleri darbimesel hükmündê irad olunurdu. » Demiyor mu? Demek hür fikirli olduğu için, Kıftının fikrince, Hayyama ismet nasib olmamış ve binaenaleyh yüksek kıymetli ilmî sözleri kıymetten düşmüştür. Tarafgirlikten bir türlü ayrılamıyan bu mübarekler insana sözile değil, söze söyleyene göre kıymet vermekte tereddüd etmiyorlar. Ve hür fikirliliği, insanı büyük ilmî meziyetlerden tecrid ve lüzumunda eserini tahrif ve tasarruf için kâfi bir sebep görüyorlar.

Bu sözlerden Rübailerin (Daye) tarafından tahrif edildiği kanaatinde bulunduğum anlaşılmasın, bence (Daye) böyle küçüklükler yapmaz.

*

Hayyamin birçok rübailerini gibi bu iki rübai de bazı eserlerde başkalarına aid olmak üzere gösterilmiştir. Bunun çok tuhaf misallerini gördüm. Bir kaçını yazayım :

Murad Molla kütüphanesinde, müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan ve fakat yazısından onuncu asırda yazıldığı tahmin edilen 1515 numaralı bir mecmua var ki Baba Efdal Kâşinin ve Hayyamin rübailerini; Nâsır Hüsrevin Ruşennamesini; Nizarinin Düsturnamesini ve Riyazinin Türkçe şüirlerini muhtevîdir.

Bu mecmuanın onuncu yaprağında, (Yaradan) Sözile başlayan rübai Hayyama; yirmi birinci yaprağında da Baba Efdal Kâşiyeye aid olmak üzere mukayyedir. Her iki rübai aynı müstensih tarafından yazılmıştır.

Bu garibeyi, Üniversite kütüphanesindeki (Rıza Paşa kısmı) 3035 numaralı ve 985 istinsah tarihli mecmuada; eski Halis efendi 4079 ve yeni farsca 1191 numaralı 949 tarihli nushalarda da görebilirsiniz.

Bu üç mecmua Yar Ahmedden istinsah edilmiştir. Üçü de

[1] Vezir Cemaleddin Kıftı. Eyubilerin sadrazamlarından: 563 de Mısırdâ doğdu 646 Halebde öldü.

[2] Süleymaniye, Bağdadlı Vehbi : 163 de.

kütüphanelerimizde ve belki de dünyada mevcut Yar Ahmed nusshalarının ekmelidirler.

Müsteşriklara göre [1] Zuhofski bu fıkrada mündeirç birinci ve ikinci rübailerin Hayyama aidiyetini, eski vesikalara istinaden isbat etmiştir. [Zohofskinin istinad ettiği vesikalar Mirsadülibad (620) ile Yar Ahmed (867) in mecmuasıdır.]

Hayyamın ölümünden üç yüz elli sene sonra yazılan Yar Ahmedin mecmuasında mukayyed bulunan rübailer 1035 de ölen Talibi Âmiliye mal edecek derecede gaflet gösteren Zuhofskinin bu rübailer hakkındaki buluşu doğru olduğu için işaret ettim.

*

İkinci rübaiye aid bir de hikâye var :

Hayyam, Şeyh Said Ebülhayırla görüşür, sevişirdi. Muhabere ettikleri de olurdu. Hayyam, bu rübaiyi bazı ülemanın fikirlerine yaptıkları itirazlara karşılık ölmek üzere yazmış ve Ebülhayra göndermiştir. Ebülhayir, şu rübai ile mukabele etmiştir.

«Hayyam, senin bedeninin çadırı, ruh da son konak yeri öbür dünya olan bir Sultana benzer. Sultan çadırdan çıkıp gidince ecel ferraşi çadırı, başka bir menzilde kurmak üzere yıkıyor mu? » Bu hikâye Yar Ahmede izafâ edilen yazma ve basma hemen bütün mecmualarda görülür. Garipdir ki bu hikâyede Ebülhayrın olmak üzere gösterilen bu rübai, Yar Ahmedinki de dahil olmak üzere bütün mecmualarda Hayyama mal edilmiştir. Hattâ bay Hüseyin Daniş de - bu hikâyeden haberi olmadığı için olacak - bu rübaiyi kitabının (ikinci basım) 287 inci sahifesinde «Hayyama aidiyeti meşkük rübailer» sırasında dizdiği halde, aynı sahifenin haşiyesinde : « Hayyamın kendi sözleri olmak üzere kabul edilmeğe lâyık rübailerindendir. » diyor.

*

Abdullah Cevdet bu rübaiyi kitabının [ikinci basım] 170 inci sahifesine dercetmiştir.

[1] Fridrih Rozn, Berlin: 1304 H. S. Ömer Hayyam.

Bu rübailer de, İslâm ülemasını Hayyamı dalâletle mahkûm etmeğe saik olacak ne var?

Kitap ve sünnete sıkı bağlı kalanlara göre kâinat, hareket, hayat... ve herşey mahdud, mütenahî hadis ve fanidir. Kadim ve baki yalnız (Allah) vardır. Ve o, her şeyin halikıdır. Allah var olduğu halde, hiçbir şey bulunmadığı zaman olmuştur. Halbuki Dayenin işaret ettiği vechile birinci rübaide Hayyam, hareketin ve kevnü ve fesadın kidem ve bakasına ve lâyetenahiliğe mutekid olduğunu izhar etmiş oluyor. Esasen atomistlerde bu neticeye varmışlardır: Kâinat, kendiliğinden daimî hareket halindedir...

Heraklit de, herşey, akan su gibi durup dinlenmeden hareket ediyor. Hiçbir şeyde sükûn yoktur, diyor.

*

Parslarda - Hind sülukinden müntekil - ilelân baki bir akide var. « Cihan, onu yaradanla, tâ ezelden beri, güneşin cürmile nuru gibi [bir] idi. » Şeyh Muhsin Fanii Kişmîri: Dibistanı mezahib.

Revakiye (Stoiciens): «Allah, âlemin aynıdır.» diyorlardı.

Hayyam bir rübaisinin ilk mısraında: « Allah, cihanın ruhudur. Cihan da bu ruhun bedenidir. » diyor.

Hayyamdan sekiz yüz sene sonra felsefe alanında görülen Monisme (monizm) de bundan başka birşey değildir: Ruhla bedenin, Allahla kâinatın aralarında tezaad olmaksızın birliği... Bu akide İslâm sufîyesinde iki şekilde görülür: 1 - Vücudu mutlak birdir (Allah) Ve o, her şeyin yaratıcısıdır. Âlem, Allahın vücudunda zahir olan fanî suretlerdir. Allah kadim ve baki, âlem, hareket ve herşey kudretî eseridir ve hadis ve fanîdir. Allah başka, mükevvenat başkadır. Bu hakiki sofiyenin (vahdeti vücudu) dur. 2 - bir kısım sofiye de : « Allah herşeydir. Ve herşey Allahdadır. » derler. Bunlar (vahdeti mevcud) cıdırlar. Bu farkı çokluk ayırt edemiyorlar. Bir sananlar ekseriyeti teşkil eder. [1]

[1] Şeyh Behaeddin Ömere Reşehat sahibi : «Şeyh Zeynüd Din : heme ez ost (Vahdeti vücud); Seyid Kasım : Heme ost (V. mevcud) diyorlar. Ne dersin?» diye sormus. « Şeyh Zeynüd Din haklıdır. » demiş. Fakat tercih sebebini izah ederken Seyid Kasımı te'yid etmiş. Ve maksad anlaşılmiş: bihasebil bâtın Seyid Kasım, bihasebizzahir Ş. Zeynüd Din . . . haklı olduğunu ifham etmek istemiş... (Eyub ; H. Pş. Reşehat. s : 452.)

Hindistanda Lefantta kitabesinde şu sözler var : « Ben herşeyim ve herşey bendedir. »

Bu, vahdeti mevcudun tamamen aynıdır. (Heme ost)

*

Kâinatla Allah bir olunca, ve Allahın kadim olduğu kabul edilince, mahsus olan ve olmayan âlemlerin ve bunları idare eden hareket kanununun da kadim olduğu neticesine varılır. Bu rübailerinden anlaşılıyor ki, muhakemesi sonunda Hayyam da bu neticeye varmıştır.

Zaten sofiye : « bazı kevnî mevcudatın ezeliyeti » ni kabul etmişler, ve « aksi takdirde Allaha mahsus sıfatların zaman zaman âtil kaldığını kabul etmek lâzım gelir. » demişlerdir ! Bunlara « ezeli mübdiat » namını koymuşlar [1] ve fakat... « mesbuk bil'adem » ile takyid etmeği de ihmal etmemişlerdir.

Arada bir fark varsa sofiyenin fikir ve akîdelerini « rüşveti kelâmiye » vererek kaçamaklı ve ağdalı ; Hayyamın ise böyle cilvelere lüzum görmiyerek açık ifade etmiş olmalarındadır.

*

Kıdem ve hudusu fikir, bahis ve akîdeleri bu birlik ve ayrılık kanaatlerinin zaruri bir neticesi olarak tetkik ve münakaşa mevzuu oldu. Ve her dine ve her dinin her mezhebine ve her felsefeye salık olanlar bu mevzu üzerinde sayısız kitab yazdılar. Her zümre hudus ve kıdeme aid fikir ve akîdelerini, esas bir olmak üzere, başka cephelerden tetkik ve başka türlü ifade ettiler.

Bu meyanda bir kısım İslâm hükeması - filosofları - mantiki kaziiyye ve kıyaslarla, hareketin, maddenin, âlemin ve kevnü fesadın kıdeme ve bekasına kail oldular.

Hayyam da, bunlardan biridir.

*

Kitab ve sünnete tamamilе bağılı kalanlar, hudus ve kıdem bahislerinde çok hassas oldukları için, maddenin, kâinatın, hareketin,

[1] Şeyhul-Lahi, Cevahiri Gaybî, Bombay basması. S : 16.

hayatın ve kevnü fesadın kıdemine dair her fikir ve akideyi mürevvicilerile beraber dalaletle mahkûm ettiler.

İşte Hayyam; bu, ve buna benzer fikirlerinden dolayı Rûsum ülemasınca dalâletle ve dehrilikle itham edildi.

*

Bir kısım İslâm hükemasının - filosoflarının - (nakl) e muhalif görülen fikir ve akideleri yedi meselede toplatılmıştır ki (hareket) in (madde) nin (kıdem) i başlıcalarıdır.

*

Hayyamın bu mevzua temas eden - ve Necmeddin Razî gibi kitap ve sünnete sıkı bağlı kalanların yazmaktan değil a, günaha girmemek için hatıra getirmekten bile korktukları - başka rübaileri de var. Biri şu mealdedir : « Gökleri süsleyen yıldızlar doğar [gelir]; ölür [gider] ler, ve tekrar hayat sahnesinde görünürler. Göklerin etekleri altında ve yerin kovukları içinde Allah ölmedikçe [lâyemut oldukça] doğacak halaik vardır. » [1 - 2]

*

Hayyam bu rübaisile kevnü fesat, ölüm ve doğum ezelidir, ebedidir. Demek istiyor. Yıldızların da insan ve sair halâik gibi, doğup dağıldıklarını ve bu doğum ve ölümün ebediyen devam edeceği fikrini izhar ediyor. Bu kanaat ilmî keşiflerle teeyüd etmiştir, Bilhassa, Paris rasathanesi müdürü Nordmann'ın Royaume des Cieux eserine bakınız.

*

Sofiyenin kevnü fesad hakkındaki fikir ve akidesi şudur :

[1] Bilâinkita' doğmak ve ölmek : İşte varlık budur. Herşey birleşiyor ve ayrılıyor (terkib ve tahlil). Aristo, Heraklitin eserlerinde okuduklarımızın hülâsası budur ; diyor.

[2] Hiç bir şey doğmaz. Hiç bir şey ölmez. Mevcud unsurların birleşmesinden ve dağılmasından başka bir şey yoktur : Anaksagor.

Mevcud ma'dum, ma'dum mevcud olamaz : Behagavat : 26

« Tekvin, hakikî vahdetden suri kesrete; fesad, suri kesretten hakikî vahdete intikaldır. »

Fisagor, Nature şiirinde: Bazan herşey vahdete doğru yükselir, bazan herşey vahdetten kesrete geçer.

Feyzü Hindinin bu mevzula alâkadar bir rübaisi vardır ;

هر هیئت و هر نقش که شود محو کنون
در محزون روز کار کرد محزون.
چون باز همین وضع شود وضع فلک،
از پرده غیبش بر آورد حق بیرون!

Gazali: « Riyaziler reybi (Sceptique) olurlar. » demiştir. Bu söz, bilhassa his - fizik sahasının ötesi olan akıl - metafizik sahasını ve vücut ve hadiselerini riyaziye ilimlerle anlamağa çalışan Hayyam gibiler için doğrudur.

Hayyam (nakl) ile aklı - İbnür Rüşd gibi - telife çalıştı; imkânını bulamayınca ve ilimden de bir hayır göremeyince reybi (Sceptique) oldu. Birinci rübai, şekke ve agnostizme güzel bir misaldir.

*

Beşer âfaki ve enfüsi muhakeme kudretini iktisab ettiği ve dilini dimağının hakimiyeti altına koyabildiği - açıkcası (insan) olduğu gündenberi, nefsine ve hakikî veya muhayyel bütün kuvvet ve vücutlara sordu :

Nereden, neye geliyorum?
Nereye, niçin gidiyorum?

Bu gün bizde, [aksiseda]sı imişiz gibi, ebediyen cevapsız kalmağa mahkûm olan ve bazan itikad ve hattâ idrak bağlarını çözen acılar arasında Hayyamın bu sorgusunu, gönlümüzü bir mengene gibi sıkkan bir endişe ile tekrarlıyoruz:

Nerededen geliyoruz?
Nereye gidiyoruz?

Yine Hayyam gibi, ruhumuzun derinliklerinde kanayan derin bir yaranın bizi canımızdan bezdiren acılarıyla: « Allahım, bizi yarattın, şuur, irade, hırs ve şehvet verdin ; bize benliğimizi tanıttırdın ; hayatı sevdirdin. Sonra, oyuncağını şursuz bir öfke ile kıran hırçın bir çocuk gibi niye bizi öldürüyorsun? » diye tezallüm ve şikâyet ediyoruz.

Bir arkadaşımın: « Necmeddin Razi ve emsali din âlimleri kitab ve sünnet bakımından bu iki rübaisinden dolayı Hayyamı dalaletle, dehrilik ve tabilikle mahkhûm etmekte ve (suişöhret) le damgalamakta haklı mıdır? » Sualine cevabım:

1 — Birinci rübai ana fikir itibarile -bu günkü talakkiye göre-agnostik (Agnotique) (lâedriye) dir.

[Bu yeni felsefe hakkında: İsmail Fenni. S. 25. Ed. Goblot. S. 30. Franck. — C: I. S. 143 felsefe lûgatlarına bakınız]

Felsefî mesleğine bu ismi veren H. T. Huxley (1825-1895) İngiliz âlimlerindedir. Yunanın en eski ve büyük şekkiyunundan (Septique) olan Pyrrhon (K. M. IV ncü asır), şekki on meselede toplamıştır ki, bunların başlıcası (fıkdanı marifet) e, beşeri ilmin izafi olduğuna istinat eder. Huxley, yalnız bu meseleyi felsefesine ana mevzu yapmıştır.

*

Bilgilerimizin kaynakları, kâinatla benliğimiz arasında vasıta olan duygularımızdır. Duygularımızla meşhud âlem hakkında mahdut bir bilgi edinebiliriz.

Benliğimizin ve ruhumuzun menşei ve sebepleri izah olunamıyan bazı tezahürlerinin batını havassa istinat edebileceğini, ruhun his sahasının ötesile münasebeti ve alâkası olabileceğini ve o sahanın mahiyeti ve ahvali hakkında malûmat peyda edilebileceği, düzcesi nakli ve sülûkî veya ilmî mükâşefeyi kabul etmeyenler ve metafiziği müessir kudretler hakkında fıkdanı marifete kail olanlar, agnostizmin tesiri altında kalırlar.

İlmimizin, duygularımızın kabiliyetile mahdut olduğu, duygularımızın tesir edebildiği his (Physique) sahası dışında kalan (Métaphysique) hiçbir şeyin bilinemeyeceği kanaatinde sebat ederler. Bu kanaat, din âlimlerinde de vardır.

Hazreti Peygamber kitaba istinaden, kadere ve ruhun mahiyetine, dair münakaşayı menedecek sözler söylediler. Din de metafizik meselelerinin beşer idraki fevkinde olduğunu kabul etmiş olmuyor mu? O halde bu mahiyetteki agnotizm Hayyamı dalâletle ithama sebeb olamaz.

*

2 — Şifai. « Necmeddin Razi rübailerin zahiri manalarına bakarak Hayyamın dalaletine hükmetmiştir. » diyor.

Şifai tamamen haklıdır.

*

Birinci rübai Parmenid ile Aristo arasında geçen üç asra yakın bir müddet içinde [540-322 k. m.] felsefenin başlıca mevzuu olan vücut [varlık. كينونت] (Etre) ve var olmak (صيرورت) (Devenir) meselelerine temas eder.

*

Her ilmin kendisine mahsus tabir ve ıstılahları var. Sofiye edebiyatının ve felsefenin ıstılahlarını bilmeyenler; ne bir şiire, ne felsefi bir esere, hakiki manayı veremezler, okuduklarını anlayamaz, zevkine varamazlar. Anlamağa çalışırlarsa mevzu ağır gelir, canlarını sıkır ve neticede okuduklarının kusuruna hükmederler.

*

Rübainin ihtiva ettiği tabirlerle Hayyamın kastedtiği [lâyetenahi] lik (Daye) nin tevehhüm ettiği ve anladığı gibi değildir.

*

Felsefedeki varlık, (vücut) (Etre) tahavvül ve inkılâb geçirmeyen, değişmeyen, bölünemeyen, geçmişde başlangıcı, gelecekte sonu olmayan, üzerinde zaman cereyan etmeyen, (bir) ve ebedi olan varlıktır. (Vücutü mutlak) — Sayruret (sonradan vücuda gelmek) ise, daimî surette bir halden diğerine intikal eden; değişen, bölünebilen, nâmütenahiye kadar

çoğaltılması mümkün olan, dün yok iken bu gün var olabilen şeylere dair kullanılan bir tabirdir.

Bu iki tabirin söylediğim telâkki tarzında dindarla hür fikirli arasında fark ve ihtilâf yoktur. Fakat bunlar zamanla bir arada mütalea edilince iş değişir.

*

Ebediyet. [1] bir vücudun, bir şeyin mazide başlangıçsız, istikbalde sonsuz olması, değişmeksizin daima aynı kalmasıdır.

(Ebediyet) tabirile mutlak (zaman) murat edilince (başlangıcı ve sonu olmayan zaman) demek olur.

Allah her zaman mevcuddu. Değişmeksizin, bölünmeksizin, çoğalıp azalmaksızın ebediyen mevcut olacaktır. Kadim ve bakidir. Denilince üzerinde zaman cari olmadığı anlaşılır. (Sayruret) Devenir tabiri ise ancak, üzerinde zaman cari olan, dün yok iken bu gün var olan ve yarın yok olmağa mahkûm bulunan (hadis) ve (fâni) halâik ve mahlûkat için kullanılabilir.

Hayyam bu rübaisinde (insan)ın başlangıcı ve sonu belli olmayan daire üzerindeki kevnü fesadından yani (sayruret) den bahsetmiştir.

*

Vücutla mevcudun, ebediyetle âlemin imtidadı arasında, nâmütenahi bir rakam ile, mütenahi bir rakam arasındaki farktan başka, (mahiyet) itibarile de bir fark var :

Birinin nâmütenahiye kadar vücut bulması, istihale ve inkılâp geçirmesi, çoğalıp azalması, birleşip bölünmesi mümkündür. Öbürünün, zatile kaim olduğu halde, bölünmesi, çoğalıp azalması, zamanla mukayyet olması gayri kabildir.

O halde zamanın ve sayruretin hadusla alâkadar olmaları, daima

[1] Aristo : Métaphysique ; Eflâtun : Timée ; Fénelon : Traité de l'Existence de Dieu

Leibnitz'in Klarke ile muhaberesi, Kant : Crit. De la Raison pur... İlh.

tevali etmeleri, mutlak vücut hakkında kullandığımız manâda (ebedi) olmamaları için kâfi bir sebep olur.

Bunun içindir ki Eflâtun (zaman), «müteharrik olmayan ebediyetin mütehavvil ve müteharrik timsali» diye tarif etmiştir.

Aristo. (Hak)ın vücudunu bir [متحرك اول] in vücubile, kâinatın değişikliği ve daimi hareketile isbat ediyor. (Hareket) sayruredir.

*

Eski filozoflar (zaman)ı iki nâmütenahiye ayırmışlardır :

- 1 — Şimdiye kadar geçen nâmütenahi zaman ;
- 2 — Bundan sonra geçecek olan nâmütenahi zaman.

Her iki lâyetenahilik yani (mutlak ebediyet) , yalnız (mutlak vücut) a ikinci lâyetenahilik (ebediyet) ise kâinata ve bilhassa havassile zemana izafî vücut veren (insan)a hastır.

Niton ve Klark da bu fikirde idiler.

Sofiye, «mesbuk bil'adem» ile bunu mu kasdettiler ?

*

Eflâtun, bu iki namütenahi için fasıl hattı olarak « hâl » i kabul etmiştir.

O halde bu bakımdan, sayruret için, insanın kevnü fesad dairesi üzerinde gelip geçmesi için Hayyam, hem maziye hem istikbali kasdederek (başlangıçsız ve sonsuz) tabirlerini kullanmakla ne dince, ne felsefece, hattâ ne ilimce dalâlete düşmüş olmaz.

*

Necmeddin Razi Hayyamı dalâletle ittiham ve (sui şöret) le damgalıyorken, felsefede ebediyetin, zamanın, vücudun ve sayruretin tevehhüm ettiğinden başka manaları olabileceğini hatırına getirmemiş ; Şifainin dediği gibi rübailere zahiri ve sathi bir surette mana vermiştir.

*

Esasen Daye gibi din ve sülûk uluları, Hayyamı hür fikirlerin-

den dolayı değil, fıkıhın nassî ve naklî yolunu bırakıp yerine aklî delillere ve bilgilere istinad edecek bir « medenî fıkıh » tervec ve kabul ettiği için ta'n ve teşnia lâyük görüyor; sui şöhretle damgalıyorlar.

*

Beşeriyet, fikir ve ilimce terakki ettikçe Hayyamı, daima birkaç asır ilerisine geçmiş bulacaktır, ve asırlar geçtikçe istikbal perdesini geçen yüksek ilim ve ihatası karşısında daha büyük bir hürmet ve hayraniyetle eğilecektir [1]

Haydar Vaner
Eski Van Saylavı
Erenköy

[1] Bu sözlerimi çok mübalagalı bulacaksınız. Fakat eminim ki, Paris Rasadhanesi muvazzaf müdürlerinden Pierre Salet'in Omar Hayyam, Savant et Philosophe nam eserinin riyaziye ve hey'et kısımlarını okuduktan sonra hiç mübalega etmediğimi takdir buyuracaksınız.